

PODÍL VOJENSKÉ SPRÁVY NA REPATRIACI PO VELKÉ VÁLCE

JAROSLAV VACULÍK

The repatriation of Czechoslovak people who had found themselves abroad as the result of wartime events – former members of the Austro-Hungarian army who had been taken prisoners or joined the Czechoslovak Legions.

Key words: repatriation after WWI; former members of the Austro-Hungarian army; 1919–1923.

V této stati navazujeme na naši monografii Reemigrace a repatriace Čechů a Slováků po první světové válce, která se poprvé v naší historiografii problematikou komplexněji zabývala.¹ Pozornost jsme jí věnovali také v našich studiích publikovaných v tomto sborníku i jinde.² Sledovat budeme problematiku repatriace osob, které se v průběhu Velké války ocitly za hranicemi, zejména válečných zajatců z bývalé rakousko-uherské armády, a to především podíl, který na tomto procesu měla československá vojenská správa. Studie se opírá především o archivní materiál uložený ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém archivu v Praze (VHA) v jeho fondu Ministerstvo národní obrany – prezidium 1918–1923.

Již v lednu 1919 navrhla Nejvyšší správa československých vojsk, aby při ministerstvu národní obrany (MNO) byl zřízen odbor pro péči o zajatce, který měl pečovat o československé příslušníky nacházející se dosud v zajetí, zprostředkovat jejich styk s vlastí, zkoumat jejich zdravotní, sociální a politické poměry a vést celkový přehled o zajatcích. K tomu měly být zřízeny expozitury vojenské správy v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě, Oděse, Bělehradě a Sofii.³ Vojenská správa musela také reagovat na aktuální nebezpečí bolševické propagandy přicházející z Ruska. Zemské velitelství pro Čechy v Praze vydalo 9. ledna 1919 nařízení o uspořádání kurzů k výcviku důstojníků a mužstva za řečníky proti bolševismu. MNO zřídilo pro navrátilce z Ruska přijímací tábory, jejichž úkolem bylo pátrání po podvratných živlech, vyšetřování cizích agitátorů a zejména „na pravou cestu opět uvést ty vojáky, kteří dlouhým trváním války...ztratili cit pro kázeň a smysl pro svobodu spoluobčanů“.⁴ Zajatci vracející se z Ruska měli být rozdělení do tří

¹ Brno: MU 2014.

² VACULÍK, J.: *Uwagi w kwestii reemigracji i repatriacji do Republiki Czechoslowackiej po I wojnie światowej*. In: Człowiek – Idea – Dzielo. Wrocław: Wydawnictwo Chronicon, 2013, s. 561–570; Týž: *Príspevek k reemigraci a repatriaci krajanů po Velké válce*. Sborník prací Pedagogické fakulty MU, řada společenských věd, 28/2014/1, s. 31–50; Týž: *Ještě k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce*. Sborník prací PdF MU, řada společenských věd 28/2014/2, s. 55–71; Týž: *Repatriacija češskich i slovakckich vojennoplennych iz Rossii v načale 1920-ch gg*. Slavjanskij sbornik, vyp. 13, 2015, s. 26–33; Týž: *Znovu k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků z Ruska po Velké válce*. Sborník prací PdF MU – řada společenských věd, 29/2015/1, s. 145–150; Týž: *Re-emigration of Czechs and Slovaks after World War I. and World War II*. In: Resettlement and Extermination of the Populations. A syndrome of Modern History. Prague: The Institute of History, Czech Academy of Sciences, 2015, s. 445–469; Týž: *O repatriacii čechov i slovakov iz Rossii posle Velikoj vojny*. In: Rossija – SSSR – RF v uslovijach reform i revolucij XX–XXI vv. Saratov: Saratovskij gosudarstvennyj universitet, 2016, s. 139–145; *K podílu vojenské správy na repatriaci Čechů a Slováků v Rusku po první světové válce*. Sborník prací PdF MU – řada společenských věd, 31/2017/2, s. 50–54.

³ VHA, f. MNO-pres. 1918–23, k. 47, sign. 1/23, Nejvyšší správa československých vojsk MNO 8. 1. 1919.

⁴ Tamtéž, k. 342A, i. č. 5994, čj. 62.

skupin: a) naprosto bezvadní; b) pochybní; c) podezřelí. Příslušníci první skupiny měli být po čtrnáctidenní karanténě odesláni ke svým kmenovým útvarům nebo k doplňovacím velitelstvím. Druhá skupina měla být pod nenápadným dohledem, který měl zjistit jejich pravé smýšlení. Podezřelí měli být postaveni pod zostřený dohled, vyloučení ze styku s ostatními osobami v táboře a po uplynutí karantény posláni s doprovodem do tábora v Hranicích. Během čtrnáctidenní karantény měli být všichni navrátilci poučeni o poměrech v nové ČSR, mělo jim být předčítáno z „dobrých“ novin a vzbuzeno přesvědčení, že stát je řízen nejlepšími muži národa. Pro sledování navracených bývalých zajatců měli být rekrutováni tajní důvěrníci, které „*snadno mezi navrátilci naleznete*“.⁵

K rychlému provedení repatriace československých příslušníků, kteří dleli v cizině a přáli si návrat do vlasti, bylo při MNO zřízeno 27. června 1919 zvláštní repatriační oddělení. Repatriace ze Srbska, Itálie a Francie proběhla hladce ještě v roce 1919. Bylo repatriováno 96 268 vojáků, 7851 bývalých zajatců z rakousko-uherské armády a 254 civilisté. Občanská válka ale znemožňovala repatriaci vojáků a zajatců z Ruska. Teprve v roce 1922 se repatriace bývalých válečných zajatců z Ruska přiblížila ke svému zakončení. Do 30. září 1922 repatriovali z Ruska a Ukrajiny 56 594 vojáků, 37 694 bývalých válečných zajatců a 29 080 civilních osob.⁶

Repatriace zajatců ze Sibíře byla prováděna na žádost Mezinárodního Červeného kříže prostřednictvím Společnosti národů, která tímto úkolem pověřila dr. Fridtjofa Nansena. Do konce dubna 1921 bylo ze Sibíře repatriováno 18 219 Čechoslováků z celkového počtu 86 092 zajatců z německé a rakousko-uherské armády.⁷

K provedení repatriace ze Sibíře zřídil dr. Nansen v Berlíně pracovní výbor z delegátů jednotlivých nástupnických států. Pro nájem lodí a pomoc zajatcům oděvy, obuví a potravinami získal od vlád západoevropských zemí 413 tis. liber. Tyto vlády vydaly obligace na úhradu úvěrových sum, které byly splatny 1. ledna 1925.⁸ Československé Národní shromáždění zmocnilo vládu ČSR, aby vydala k úhradě úvěru dluhopisy v cizích měnách států, které poskytly finanční prostředky na provedení této akce. Na Dánsko připadlo 7406 liber, Francii 13 754 liber, Anglii 32 481, Holandsko 9437, Norsko 8853, Švédsko 7406 a Švýcarsko 9649.

Z evropské části Ruska se repatriace zajatců realizovala přes Centrální zajatecký tábor v Moskvě (Centrplenbež) a Petrohrad do Narvy a odtud na německých lodích, které přivážely ruské zajatce z Německa, do Štětína. Komplikované vztahy sovětského Ruska s Polskem a Rumunskem neumožňovaly transport vlakem.

K úspěšnému provedení repatriace zajatců zřídila ČSR v zahraničí repatriační stanice, ve kterých působili důstojníci, příslušníci mužstva a civilisté. Nejpočetněji byla obsazena stanice ve Vídni, kde působil 119 důstojníků, 350 řadových vojáků a 22 civilisté. K početněji obsazeným patřily také stanice v Černovicích, Bělehradě a Paříži.⁹

Vojenské úřady se na realizaci repatriace jen podílely, hlavní kompetenci mělo dle usnesení vlády z 15. července 1920 ministerstvo sociální péče (MSP), které mělo usnadňovat a umožňovat návrat československých příslušníků s výjimkou vojenských transportů a státních zaměstnanců přijatých do služeb ČSR. MSP mělo repatriantům opatřovat přístřeší, potraviny a zaměstnání a také hradit náklady dopravy osob i majetku.¹⁰ Repatriace předválečných starousedlíků neměla být uměle vyvolávána, československé zastupitelské úřady v zahraničí měly brzdit sna-

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž, k. 47, sign. 1/63, MNO PMR 7. 12. 1922.

⁷ Tamtéž, k. 342A, i. č. 5992, čj. 60, MNO PMR 5. 12. 1922; i. č. 5995, čj. 63, MNO 28. 12. 1922.

⁸ Tamtéž, i. č. 5992, č. j. 60, MNO PMR 17. 11. 1922.

⁹ Tamtéž, k. 342A, i. č. 5995, č. j. 63.

¹⁰ Tamtéž, k. 46, sign. 1/59.

hy o překotný návrat poučováním o poměrech v ČSR a zrazováním těch, kdo neměli ve vlasti zajištěn byt a zaměstnání. Repatriace státním nákladem se měla týkat pouze spolehlivých nemajetných příslušníků ČSR, které mimořádné poměry nutily přesídlit nebo vrátit se na území československého státu. Repatriace měla probíhat hromadnými transporty. Repatrianti měli předložit průkazy o československé státní, resp. domovské příslušnosti a nemajetnosti ověřené zastupitelským úřadem. Před nastoupením cesty se měli písemně zavázat, že náklady repatriace uhradí v co době nejkratší. Repatrianti vracející se s vojenskými transporty měli nárok na stravu platnou pro mužstvo. Karanténu příjezdějících navrátilců mělo zajistit MNO v karanténní stanici v Lipníku. Příchod repatriantů do tábora měl být neprodleně oznámen domovské obci, aby se postarala o byt a zaměstnání. Majetné osoby mohly být účastny repatriční akce pouze na vlastní náklad.

Repatriace oficiálně začala 28. dubna 1919, kdy bylo MSP pověřeno repatriací z Vestfálska. Následovalo pověření ze 4. května 1920 k provedení repatriace z Rakouska a teprve 15. června 1920 definitivní pověření pro všechny státy.

Klíčovou otázkou repatriace byla doprava. Už 15. března 1919 psal Prokop Maxa tajemníkovi ministra národní obrany mjr. Chalupovi o nutnosti repatriace zajatců z Oděsy. Uváděl, že „*stává se pobyt v Oděse našim lidem den ze dne nemožnějším, jak pro úžasnou drahotu, tak pro řádění tam nemocí*“.¹¹ Poukazoval také na rostoucí bolševickou agitaci. Obtíže návratu spojovali zajatci s údajnou nedostatečnou péčí československé vlády, což je činilo velmi přístupnými této propagandě. MNO se mělo domáhat u francouzských úřadů lodí, které by zajatce odvezly z Oděsy do Terstu.

Na území bývalé monarchie se nacházelo velké množství českých úředníků a státních zřízenců, nejvíce v Bosně a Hercegovině. Zde se setkávali s nevraživostí domácích obyvatel vůči přistěhovaleckému elementu, tzv. „kuferašům“, tj. lidem, kteří sem přišli jen s kufrem. Domácí úředníci se snažili po vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců (KSHS) obsadit vedoucí místa. Mezi Čechy proto sílilo hnutí opustit dosavadní pracoviště a vrátit se do českých zemí. Úplný odchod dosavadního českého personálu by však mohl ochromit činnost tamní státní správy. Úplný exodus Čechů by měl také negativní dopad na vztahy ČSR a Království SHS. Bylo nutno rovněž umístit české úředníky z Haliče a Bukoviny. Rumunsko propustilo ze státní služby v Bukovině 200 českých zaměstnanců. Na území Království SHS bylo ohroženo několik tisíc českých úředníků.¹²

O návrat do ČSR usilovali také čeští zaměstnanci v Bulharsku. Československý vládní delegát v Sofii Rudolf Künzl-Jizerský ale zdejší Čechy varoval: „*Následky války pocitují se i v naší Republice velmi značně, průmysl není ještě v chodu, mezinárodní obchod trpí neurovnanými poměry dopravními, což má vzápětí nezaměstnanost a drahotu....Kdo máš výhodné místo v Bulharsku, buďž tomu rád a neopouštěj je! Kdo nemáš dobré místo, čekej až se poměry v RČS ustálí. Zrazují od zbytečného cestování v dnešní době*“.¹³ Cesta do ČSR vlakem přes Brašov – Suboticu – Záhřeb – Štýrský Hradec a Vídeň trvala deset dní a stála 1500 Kč. Několik set československých příslušníků se nacházelo také v Lotyšsku, kde byli podporováni dánským konzulem finančními prostředky, šatstvem a léky. Trpěli místními poměry, drahotou a nedostatkem. Zajatce lotyšská vláda lákala do své armády.¹⁴

¹¹ Tamtéž, k. 3, i. č. 52, sign. 41, P. Maxa mjr. Chalupovi 15. 3. 1919.

¹² Tamtéž, k. 54, sign. 2/15, Pamětní spis Jihoslovenské komise Československému cizineckému úřadu z 12. 5. 1919.

¹³ Tamtéž, Praktické pokyny z 16. 6. 1919.

¹⁴ Tamtéž, k. 47, sign. 1/23, MNO–repatriční oddělení MNO-presidium 23. 7 1919.

Bývalí zajatci z rakousko-uherské armády – českoslovenští příslušníci v Itálii byli bez rozdílu národnosti soustředěni v táboře Busto Arzasio. Šlo vesměs o muže do 33 let.¹⁵ První vlak zajatců z Itálie, tj. vojáků, kteří nevstoupili do legií, přijel do Českých Budějovic v srpnu 1919. Počítalo se s návratem až 24 tisíc mužů. Zajatci měli být odesláni ke svému kmenovému útvaru, pokud nesídlil na území ČSR k domovskému vojenskému evidenčnímu úřadu. U kmenového útvaru proběhla demobilizace ročníků 1899 a mladších a 1893 a starších. Ročníky dosud povinné činnou službu měly dostat čtrnáctidenní dovolenou a po jejím vypršení narukovat ke kmenovému útvaru. Osoby neslovanské národnosti pokud nežádaly o ponechání ve službě, měly obdržet trvalou dovolenou.¹⁶

Jedním z důležitých center repatriace, zejména z Ruska, byl Cařihrad. Jako vojenský zmocněnec ČSR zde působil praporečnický Bělina. V Cařihradu žilo 700 československých státních příslušníků, z toho 150 Čechů, ostatní byli čeští Němci. Zdejší francouzské okupační úřady byly ochotné přijmout menší transporty z Ruska do výše 200 osob, které byly schopny ubytovat, stravovat a eventuálně ošatit. Pro nedostatek lodního prostoru nemohly převézt větší transporty. Ani Angličané neměli lodní prostory, ale byli ochotni přenechat potraviny a oděvy. Vojenský zplnomocněnec doporučoval najmout parníky, které vozily zboží do jihoruských přístavů a zpátky pluly prázdné. Informoval, že situace Čechů na Děnikinem kontrolovaném území „není naprosto zoufalá, naopak“.¹⁷ Uváděl, že je většina „našich příslušníků dosti majetná a není odkázána na naše podpory“. Repatriční akce se těšila podpoře gen. Děnikina, a to jak potravinami, tak i oděvy.

Většina zajatců z Ruska se vracela přes Německo. K přijímání těchto navrátilců zřídilo Zemské vojenské velitelství pro Čechy přijímací stanici v Děčíně, odkud byli dirigováni do přechodného vojenského tábora v Hranicích, kde byli podrobeni karanténě.¹⁸

Pro transporty ze Sibíře zřídil vojenský přidělenec pplk. Šeba z pověření ministra Beneše základnu v Terstu, kdy na základě smlouvy s tamním italským guvernérem pronajal přístav pro přechodný pobyt až dvou tisíc mužů.¹⁹ V Terstu byla zřízena Československá transportní komise akreditovaná u italské vlády.²⁰ V této době bylo také definitivně rozhodnuto o repatriaci československé sibiřské armády, která směřovala právě do Terstu. Přednostně měly být repatriovány vojenské útvary složené ze Slováků.²¹

Evakuace ze Sibíře se ovšem potýkala s všemožnými průtahy. Nejvyšší rada Dohody sice 27. září a 2. října 1919 rozhodla, že československé, polské a jihoslovenské vojsko bude repatriováno přednostně před německými, rakouskými a maďarskými zajatci, ale Anglie a Francie byly pro pozvolný odchod československého vojska, aby nebylo poškozeno postavení Kolčaka. „Naši hoši nedostanou se domů do roka“, předpovídala zpráva repatričního komisaře MNO mjr. Housky z 25. října 1919.²² Nehledě na nespokojenost domácí veřejnosti, ministerstvo zahraničních věcí věřilo, že „trpělivost našich vojáků lze dotáhnout až do maxima“.

Následkem vítězného postupu vojsk gen. Děnikina se v roce 1919 značně zvětšilo území, odkud měla probíhat repatriace. Po odchodu bolševiků usilovali Češi na Ukrajině o návrat do staré vlasti bez ohledu na upozorňování na nezaměstnanost v ČSR. Hlavní příliv repatriantů se

¹⁵ Tamtéž, MNO – rep. odd. MNO – pres. 11. 8. 1919.

¹⁶ Tamtéž, k. 342A, i. č. 5962, č. j. 30, MNO 16. 8. 1919.

¹⁷ Tamtéž, k. 65, sign. 7/604, prap. Bělina MNO 3. 9. 1919.

¹⁸ Tamtéž, k. 47, sign. 1/20, MNO–rep. odd. 15. 9. 1919.

¹⁹ Tamtéž, k. 3, i. č. 51, čj. 8, pplk. Šeba MNO 26. 9. 1919.

²⁰ Tamtéž, k. 47, sign. 1/23, MNO–rep. MNO pres. 2. 10. 1919.

²¹ Tamtéž, k. 3, i. č. 60, sign. 49, zápis MNO 3. 10. 1919.

²² Tamtéž, k. 85, sign. 43/5, MNO–rep. odd. pplk. Chalupa 25. 10. 1919.

očekával z oblasti kolem Kyjeva. V Oděse byla zřízena průchodní stanice, odkud byly vypravovány transporty do Cařihradu, neboť Rumunsko odmítalo vpuštět na své území lodě z Ruska.²³

Jednoduchá nebyla ani repatriace amerických legionářů, kteří se nacházeli ve Francii. V červnu 1919 vznikla Repatriční komise amerických dobrovolníků vedená por. Vladimírem Šabecským. Komise měla plnou moc jednat s velitelstvím československé divize ve Francii a jednotlivými oddíly, do nichž byli Američané zařazeni. Svoji pracovní energii vyčerpala vyřizováním nesčetných ústních a písemných dotazů a urgencí. Nezaopatřila si plný výkaz amerických dobrovolníků, nezajistila včasné vyjednání vlaků a uvědomění zájemců o jejich odjezdu. Mnozí z nich před odjezdem do ČSR začali váhat, odvolávali podané přihlášky či odjížděli na dovolenou do USA.²⁴

Pozornost byla věnována také repatriaci zajatců z Egypta. Tamní repatriční komisař mjr. František Štilip zjistil, že Češi se nacházejí v 18 různých táborech a po 4–5 letech strávených v cizině trpěli značnou nervozitou. Celkem zjistil 325 zajatců v Egyptě a dalších 46 v Britské Indii.²⁵

V jižním Rusku a na Ukrajině pracovaly v roce 1919 čtyři československé repatriční stanice, a to v Novorossijsku, Rostově na Donu, Oděse a Kyjevě. V důsledku porážky Dobrovolnické armády gen. Děnikina koncem roku 1919 byl personál těchto stanic stažen do Novorossijska a okruh jejich působení se omezil na Kubáň, kde ale čeští a slovenští zajatci nebyli. Asi tři tisíce československých příslušníků se nacházely v bolševiky kontrolovaném Turkestánu, odříznutém od okolního světa nepřátelskými frontami.²⁶

Porada zástupců resortů zahraničních věcí, vnitra, financí, národní obrany a sociální péče 14. února 1920 konstatovala, že repatriční agenda z USA se bude podstatně lišit od agendy z ostatních zemí. V případě USA nešlo o návrat zavlčených osob, ale o reemigraci krajanů usazených v této zemi již před válkou, především poměrně zámožných Slováků. K realizaci tohoto návratu byla zřízena komise ze zástupců ministerstev zahraničních věcí, obchodu, financí, zemědělství, vnitra, železnic, sociální péče a pro správu Slovenska. Této komisi měl napomáhat laický sbor se sídlem v Bratislavě složený z odborníků a kruhů z oblasti obchodu, průmyslu a zemědělství, které měly kontakty s americkými Čechoslováky. Také v Americe byl zřízen zvláštní výbor tamních Čechoslováků, a to se sídlem v New Yorku. V evropských přístavech – Hamburku, Amsterdamu, Rotterdamu a Brestu byly zřízeny informační kanceláře. Bylo také zajištěno přímé železniční spojení z těchto přístavů do ČSR.²⁷

Proud uprchlíků a navrátilců z Ruska poté, kdy Polsko a Rumunsko uzavřely své hranice, se přelil do Bulharska, kde repatriaci zajišťovala mise ve Varně vedená kpt. Vlkem. Jak sděloval československý vládní delegát v Sofii Künzl–Jizerský, kromě zmíněné mise nebyla v Bulharsku žádná československé instituce „*k opatření těchto nešťastníků, kteří přijíždí ve zbědovaném stavu a bez peněz*“.²⁸ Vládní delegát podnikal potřebné kroky jak u francouzských okupačních úřadů, tak u královských bulharských úřadů. Situaci zhoršila stávka tamních železničářů a také opatření okupačních úřadů, která omezila svobodu disponování bulharských železnic s jejich majetkem. Zatímco ruští, srbští a polští zajatci dostávali k dispozici vagony pro své transporty, Čechoslováci byli zadržováni ve Varně, což mj. stálo značné finanční prostředky. Vládní delegát

²³ Tamtéž, k. 342A, i. č. 5994, čj. 62, Čs. vojenská mise Cařihrad MNO 2. 11. 1919.

²⁴ Tamtéž i. č. 5994, čj. 62, MNO vojenskému zmocněnci v USA 22. 12. 1919.

²⁵ Tamtéž, k. 28, sign. 16.564, MNO – rep. MNO pres. 30. 12. 1919.

²⁶ Tamtéž, k. 157, sign. 6355, Vojenské mise Cařihrad MNO 24. 1. 1920. Turkestán zahrnoval dnešní Kirgizii, Tádžikistán, Turkmenii a Uzbekistán.

²⁷ Tamtéž, k. 47, sign. 1/23, protokol ze 14. 2. 1920.

²⁸ Tamtéž, k. 342A, i. č. 6018, čj. 86, Künzl–Jizerský MNO 11. 3. 1920.

kritizoval kpt. Vlka, že „*nechápe dobře korupci na Balkáně*“. Delegát přiměl ředitelství bulharských železnic k odeslání telegramu do Varny, aby každý den byly vypraveny 1–2 vagony s českými a slovenskými zajatci. Mnozí navrátilci projížděli Sofií po vlastní ose a dožadovali se peněz od Úřadu vládního delegáta. Proto Künzl–Jizerský požádal o vyslání 3–5 členné repatriační komise složené z velitele obeznameného s poměry na Balkáně a ovládajícího francouzštinu a bulharštinu, lékaře a pomocného personálu. Repatrianti měli být vyzváni, aby zůstali v Rusku „*neboť cestovní útrapy jsou hrozné a v ČSR sotva naleznou práci*“. O pomoc ruským navrátilcům v Bulharsku požádala předsedu tamního Červeného kříže dr. Gešova také předsedkyně Československého Červeného kříže dr. Alice Masaryková. Dr. Gešov zajistil, aby na nádraží v Gorné Orechovici byl uprchlíkům z Ruska bezplatně podáván chléb a čaj.

Repatriačními otázkami se zabývala 9. dubna 1920 subkomise branného výboru Národního shromáždění pro záležitosti legionářů, a to za účasti předsedy branného výboru Františka Udržala. Projednávala mj. požadavek na vyslání ženské delegace k legionářům do Vladivostoku a Terstu. Vyslání takové delegace do Vladivostoku považovalo MNO za akci post festum, proti vyslání delegace k uvítání legionářů v Terstu nic nenamítalo. Upozornilo, že čeští komunisté vyslali do Terstu 25 delegátů, kteří měli mezi legionáři provádět rozkladnou propagandu. Podvýbor vyslovil přání, aby „*příslušní velitelé zabránili jakékoliv politické agitaci*“. Důraz měl být kladen na reemigraci z evropského Ruska, kde „*celé rodiny vydány jsou bídě a nemocem*“.²⁹

V dubnu 1920 dorazily do Vladivostoku poslední ešalony s legionáři. Situace na Dálném východě byla neklidná, neboť Japonci se chtěli zmocnit této oblasti, aby chránili svoji zemi před bolševiky. Přesvědčili se, že vladivostocké úřady jsou plně ovládnuty komunisty. Odjezd legionářů komplikovaly neustálé údajné opravy amerických lodí, které je měly dopravit do Terstu. Lodě ohlášené na únor a březen 1920 vůbec nepřišly. U tisíců legionářů proto rostla nervozita. Také prostoje ešalonů, které se nacházely na transsibiřské magistrále, stály značné finanční prostředky.³⁰

Rovněž v Novorossijsku byli Čechoslováci odkázáni na Spojence v roli prosebníků. Velitel československé vojenské mise v Cařihradu kpt. Majzl psal MNO: „*Pochybují, že by nám spojenci brali naše lidi na své parníky, zadarmo jistě ne. Angličané téměř vůbec nepomohli. Francouzi vycházeli vstříc, protože nás potřebovali*“.³¹ Doporučoval pronájem parníků nebo vlastní parník. Uváděl, že Spojenci neradi viděli příjezd transportů z bolševického Ruska do Cařihradu, každý transport musel absolvovat několik politických a sanitárních kontrol.

Komplikovaná situace byla v roce 1920 v ruském Turkestánu, pro něž byl určen jako československý repatriační komisař se sídlem v Tiflisu (nyní Tbilisi) František Štilip. Gruzínské konzuláty v Baku a Vladikavkazu propouštěly Čechoslováky přes Gruzii do Batumi, kontrolované Angličany. Odtud mohli být zajatci dopravováni do Terstu. Sovětská vláda povolila odesílat týdně padesát invalidů, ale přes Centrální zajatecký tábor v Moskvě do estonské Narvy. Přitom trasa Taškent – Baku – Batumi by byla kratší a pohodlnější. Navíc vláda Turkeštánské sovětské autonomní republiky zajatce odmítala propustit, neboť stáli v čele různých úřadů a podle jejich slov tím „*ztratí Turkestán jediný pracovnív element*“.³² Turkeštán propustil pouze invalidy a nemocné. Proti odeslání zajatců se stavěly také komunistické zajatecké organizace. Přes odpor ruských úřadů plánoval československý repatriační komisař vést repatriační akci prostřednictvím československých repatriačních stanic v Taškentu, Krasnovodsku, Baku a Batumi, kde byla pro větší transporty k dispozici kasárna. Pro nemocné byl plánován opěrný bod v Tiflisu v tamních německých nemocnicích.

²⁹ Tamtéž, k. 85, sign. 43/5, schůze subkomise pro záležitosti legionářů 9. 4. 1920.

³⁰ Tamtéž, k. 3, i. č. 108, čj. 5, telegram pplk. Kopala MNO 12. 4. 1920.

³¹ Tamtéž, k. 65, sign. 7/604, mise Cařihrad MNO 11. 6. 1920.

Od ledna 1920 byly z Turkestánu vypravovány transporty se zajatci, jejichž počet se od ledna do srpna snížil z 22 tisíc na 13 600. Ke každému vlaku z Taškentu do Moskvy byly připojovány 1–2 vagony s invalidními zajatci. Jejich další cesta vedla přes Petrohrad a Narvu do Gdaňska. Transport ztěžovalo zimní počasí, kdy např. v Orenburku vlak stál kvůli sněhu 21 dní. Od května 1920 začala masová repatriace. V tomto měsíci byly vypraveny tři vlaky po čtyřiceti vgonech. V každém vagonu bylo 30 lidí. Cesta do Petrohradu trvala 16 dní. V první řadě byli repatriováni Němci, Čechoslováci dostali jen 400 míst, která zaujali choromyslní zajatci z psychiatrického ústavu v Taškentu. V červnu a červenci 1920 byl vypraven vždy jen jeden vlak, z čehož byli zajatci zoufalí. Jen málo Čechoslováků přešlo na stranu Rudé armády. Jedním z velitelů turkestánské armády byl Čech Karel Kužela, který velel 800 mužům, kteří v srpnu 1920 odjeli na polskou frontu. Když sovětská vláda sdělila, že ve státních službách mohou být jen straníci, skoro všichni Čechoslováci vstoupili do komunistické strany. Po anulování tohoto pokynu zase vystoupili nebo byli vyškrtnutí pro neplacení příspěvků. Straníci ovšem byli z Turkestánu repatriováni přednostně. Němečtí zajatci a invalidé projížděli Moskvou bez jakéhokoliv zbytečného zdržení, naproti tomu zajatci z ostatních zemí byli zadrženi v moskevském koncentračním táboře, vzhledem k tomu, že jejich státy podporovaly v polsko-sovětské válce Poláky. V Turkestánu museli zajatci na základě dekretu o pracovní povinnosti pracovat dle své odbornosti a měli stejná práva jako sovětské občany. Museli být také členy odborů. Každý odjezd transportu se zajatci byl spojen s nástupem s hudbou, kde řečnili zástupci komunistické strany, kteří zdůrazňovali, že do zajetí se dostali díky kapitalistické válce, ale ruský proletariát je osvobodil. Po příchodu do vlasti se zajatci měli zasloužit o vítězství proletariátu ve své zemi. Zdravotní stav zajatců v Turkestánu byl dobrý, v každém táboře existovala nemocnice. V Turkestánu byly celkem tři tábory, a to v Taškentu, Samarkandu a Kokandě. Veliteli tábora (plenbež) museli být členové komunistické strany, hlavně Židé. V Taškentu to byl Spielmann, v Samarkandu Steiner a v Kokandu český komunist Suda. Zajatci museli pracovat osm hodin denně, plat činil 6 tisíc R měsíčně, což ale nestačilo ani na šest dní. Příděl potravin činil půl funtu (funt = 400 g) chleba denně, funt masa týdně a půl funtu másla měsíčně. V Turkestánu platily turkestánské bony (rubly), které banka měnila za ruské v poměru 1 : 1.³³

V ruce 1920 byla podepsána repatriční smlouva, kterou uzavřel československý zástupce v Moskvě mjr. Skála se sovětskými úřady. Major Skála nepřistoupil na pátý bod, aby oba státy hradily dopravu transportů do Narvy a žádal, aby transporty československých příslušníků z Ruska šly na náklad ruské vlády až na československou hranici v Podmoklech. Československý Červený kříž (ČSČK) požadoval, aby se ruská vláda zavázala postupovat nestranně vůči všem československým navrátilcům bez ohledu na jejich hodnost, stav a politické přesvědčení, aby tak osobám nekomunistického smýšlení byla zaručena ochrana před šikanováním. Podle repatričního oddělení MNO bylo v Rusku dvacet tisíc československých příslušníků, nepočítaje předválečné starousedlíky (kolonisty). Na území ČSR bylo jen deset tisíc bývalých ruských zajatců, z toho tisíc v táboře v Josefově. MNO počítalo s repatriací osmi tisíci ruských zajatců, zbytek chtěli využít práva azylu v ČSR. Z Josefova měli být repatriováni přes Berlín a Štětín do Narvy.³⁴

Repatriace sibiřského vojska byla skončena v říjnu 1920, spolu s ním odjeli i bývalí váleční zajatci československé příslušnosti nacházející se ve východní Sibiři. Mezinárodní repatriční akci z vnitřní Sibiře prováděla Společnost národů a z jejího pověření komise dr. Nansena. Styk s touto repatriční misí zajišťoval ČSČK v dohodě s ministerstvy zahraničí a obrany.³⁵

³² Tamtéž, k. 75, sign. 17/1, zpráva F. Štilipa 20. 8. 1920.

³³ Tamtéž, k. 342A, i. č. 5962, čj. 30, MNO Generálnímu štábu 21. 8. 1920.

³⁴ Tamtéž, k. 4, i. č. 3, sign. 91, rep. odd. MNO politickému kabinetu ministra 23. 8. 1920.

³⁵ Tamtéž, MNO PMR 3. 10. 1920.

V březnu 1921 interpelovala skupina socialistických poslanců (dr. E. Franke, dr. T. Bartošek, dr. B. Vrbenský, L. Landová - Štychová, F. Zemínová) ministra zahraničí dr. E. Beneše ve věci zadržování a týrání československých zajatců v Rusku. Uváděli, že čeští, maďarští a jihoslovanští komunisté páchají na českých a slovenských zajatcích hanebné bezprávi a násilí. Aktivní důstojníci byli posíláni do vězení, záložní důstojníci dostávali těžkou práci. Naproti tomu říšsko-němečtí zajatci cestovali do vlasti bez překážek. Čechoslováci byli zadržováni jako rukojmí za uvěznění komunistické účastníky prosincového pokusu o zvrát politických poměrů v ČSR v roce 1920 (tzv. prosincová generální stávka).³⁶

Ve své odpovědi ministr E. Beneš konstatoval, že byly podniknuty kroky k propuštění zadržovaných, a to prostřednictvím československého repatričního zástupce v Moskvě mjr. Skály i mise Ruského Červeného kříže v Praze. Bolševická vláda zastavila samovolnou činnost tzv. Austrosovětu v Petrohradě, který vytvořili maďarští a čeští komunisté, zejména tajemník Československé komunistické strany na Rusi, bývalý vídeňský zedník Šimek, který se opíral o Federaci zahraničních rad dělníků a rolníků. Po zprávách o prosincové generální stávce v ČSR zadržel transport československých zajatců jako rukojmí. Aktivní důstojníci byli uvězněni, prostí vojáci si měli najít práci.³⁷

Československá vláda se v lednu 1923 usnesla, že veškerá agenda v záležitostech repatriace bude ukončena k 30. červnu 1923. Ale generální konzulát ve Vídni oznámil MSP, že vzhledem k mimořádným poměrům v Rakousku je tato lhůta příliš krátká a požadoval její prodloužení o rok. Uváděl, že většina československých příslušníků „*jsou lidé z chudých řad dělníků a malo-živnostníků, z nichž mohla být teprve menší část do ČSR přestěhována*“.³⁸ Dle brněnské československo-rakouské smlouvy mohli Čechoslováci repatriovat z Rakouska do tří let po výměně ratifikačních listin, ke které došlo 10. března 1921, tedy do 10. března 1924. Také československý konzul v Berlíně učinil analogický návrh. Proti termínu 30. června 1923 se ozvalo také československé zastupitelství v Moskvě, které navrhlo ukončení repatriční akce k 31. prosinci 1923, neboť někteří zajatci, např. v Turkestánu, o akci nevěděli. MSP mělo za to, že zajatcům repatriaci odepřít nelze. Na rok 1923 mělo k dispozici částku 3 mil. Kč a na rok 1924 1,3 mil. Kč.

Repatriace československých příslušníků, kteří se v cizině ocitli v důsledku válečných událostí – bývalých vojáků rakousko-uherské armády, kteří se stali zajatci nebo vstoupili do legií, probíhala paralelně s reemigrací krajanů, kteří se vystěhovali do ciziny již před světovou válkou. Zatímco při repatriaci šlo o návrat do dřívějších existenčních poměrů, při reemigraci šlo o zakládání nové existence. Repatriace a reemigrace byly součástí rozsáhlých migračních pohybů, které probíhaly v Evropě po skončení Velké války. Ke koordinaci repatričních akcí byla nezbytná mezinárodní spolupráce všech zainteresovaných států s mezinárodními charitativními organizacemi, jako byl Červený kříž. Realizace repatriace byla ztěžována dezolátními dopravními poměry a politickou nestabilitou, zejména ve východní Evropě.

(S podporou GAČR – projekt 410/12/0142).

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc.

katedra historie

Pedagogická fakulta MU

Poříčí 9

603 00 Brno

Česká republika

e-mail: vaculik@ped.muni.cz

³⁶ Tamtéž, interpelace z 3. 3. 1921.

³⁷ Tamtéž, odpověď dr. Beneše 14. 4. 1921.

³⁸ Tamtéž, k. 47, sign. 1/23, dopis MSP PMR 23. 5. 1923.